

Г. О. Нікітенко

аспірант кафедри практичної психології,
провідний фахівець соціально-психологічної служби
Херсонський державний університет

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ СТРУКТУРИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МОБІЛІЗОВАНИХ ОСІБ ДО ВІЙСЬКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто функціональний та особистісний підходи до розуміння поняття «готовність», особливості структури психологічної готовності до професійної діяльності. Встановлено, що структурне наповнення психологічної готовності визначається змістом та умовами конкретної діяльності. Автор зазначає, що структура психологічної готовності мобілізованих осіб до військової діяльності є комплексним психологічним утворенням, що має складну динамічну структуру, є сплавом зовнішніх і внутрішніх чинників. Запропоновано модель психологічної готовності, яка складається з таких компонентів, як: соціальний, економічний, сімейний (зовнішні) та мотиваційний, регуляційний, когнітивний, особистісний (внутрішні).

Ключові слова: психологічна готовність, мобілізовані військовослужбовці, структура готовності, компоненти готовності.

Постановка проблеми. Нині, у зв'язку з ускладненням соціально-політичної ситуації, проведенням антитерористичної операції в окремих районах Луганської та Донецької областей, посиленням небезпечності сучасної військово-професійної діяльності, виникає необхідність якісної підготовки особистості до військової служби, оптимізації її готовності до ефективного здійснення цієї діяльності.

Аналіз наукових праць і досліджень сучасних авторів (О. Добрянського, В. Осьодло, О. Тімченко) свідчить, що психологічна готовність військовослужбовця є стійким, багатоаспектним психологічним утворенням, яке включає низку компонентів, котрі у своїй сукупності дають можливість суб'єкту успішно здійснювати службово-бойову діяльність. Поняття психологічної готовності до діяльності активно розробляється, проте та різноманітність підходів, яка існує у визначенні структури готовності, говорить про відсутність загальноприйнятого уявлення про цей психологічний феномен, його зміст, механізми функціонування, про відсутність розуміння специфіки формування, розвитку та функціонування психологічної готовності військовослужбовців України, особливо мобілізованих осіб. Через це проблема залишилася не достатньо дослідженою, що свідчить про необхідність розроблення моделі психологічної готовності саме мобілізованих осіб до військової діяльності.

Питанням визначення категорії «готовності» займалися К. Абульханова-Славська, О. Бандурка, В. Барко, Я. Бондаренко, А. Деркач, Ю. Забродін, Є. Ільїн, І. Ковальська, М. Костицький, О. Лазоренко, А. Ліненко, М. Левітов, В. Мірошніченко, Я. Мацерога, І. Машук, І. Окуленко, В. Осьодло, О. Пасько, Н. Пенькова, В. Платонов, О. Хуртенко та ін.

Проблеми психологічної готовності знайшли своє відображення й набули подальшого розвитку в теорії і практиці психологічної підготовки до проходження військової служби, перш за все в тих галузях психологічних знань, які вивчають діяльність людини в особливих, напружених умовах. Дослідженням цієї проблеми займалися військові психологи: Я. Бондаренко, В. Варваров, О. Глоточкін, О. Добрянський, М. Дьяченко, О. Колесніченко П. Корчемний, Л. Кузнєцов, Л. Матохнюк, І. Машук, С. Мул, В. Осьодло, О. Столяренко, Н. Сторожук, С. Сєдін, О. Тімченко, М. Томчук, В. Тробюк, М. Феденко, які аналізували процес психологічної підготовки військовослужбовців з урахуванням специфіки їх діяльності.

Мета статті полягає у розробці концептуальної моделі психологічної готовності мобілізованих осіб до військової діяльності, визначенні й описі структурних елементів моделі.

Завдання дослідження: 1) на основі наукової літератури розглянути поняття «готовність»; 2) вивчити структуру психологічної готовності, її компонентний склад; 3) визначити й охарактеризувати зміст складових частин психологічної готовності мобілізованих осіб до військової служби.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи різноманітні інтерпретації поняття «готовність», які існують у сучасній науковій думці, слід зазначити, що незважаючи на наявність значної кількості досліджень, сьогодні немає єдиного визначення поняття психологічної готовності особистості до діяльності. Також існують різні підходи до розкриття її сутності та структури. Це пояснюється складністю і багатогранністю досліджуваного явища.

Результати аналізу філософської, психологічної та педагогічної літератури вказують, що готов-

ність до професійної діяльності досліджується на основі двох підходів: функціонального й особистісного. Функціональний підхід розглядає готовність як певний стан психічних функцій людини, у межах якого психологічна готовність характеризується як психічний стан, що є умовою високих результатів, досягнень під час виконання того чи іншого виду діяльності. Представниками цього напрямку дослідження є В. Алоповцев, О. Асмолов, А. Ганушкін, Є. Кузьмін, М. Левітов, Л. Нерсисян, В. Пушкін, А. Пуні, С. Равікович, Д. Узнадзе, В. Ядов та ін. Особистісний підхід розглядає готовність як набір індивідуально-особистісних якостей, який включає в себе пізнавальний, мотиваційний і вольовий компоненти, зміст яких залежить від характеру виконуваної діяльності. Представники: Б. Ананьев, Л. Божович, О. Ковальов, І. Кон, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Мерлін, В. Столін, І. Чеснокова та ін.

Однак варто зазначити, що О. Пасько у своїх працях виокремив чотири підходи до визначення сутності «готовності». До особистісного та функціонального додав ще системний, особистісно-діяльнісний підходи. На думку автора, основою вивчення професійної готовності особистості з позиції системного підходу є розгляд професійної готовності через пізнання людиною своїх внутрішніх можливостей і реалізація їх для досягнення бажаного результату в професійній діяльності. На особистісно-діялісному рівні готовність визначається як цілісний прояв усіх сторін особистості, що дає можливість ефективно виконувати свої функції [4].

Отже, теоретичний аналіз феномену готовності свідчить, що це явище є багаторівневою системою психічних особливостей людини, які виступають суб'єктивними умовами її успішної професійної діяльності, і має складну вертикально-горизонтальну структуру. Виділяють різні складові компоненти структури психологічної готовності та різні засади її формування. Одні дослідники вважають, що структуру психологічної готовності до діяльності утворюють два структурні компоненти, інші пропонують трикомпонентну модель. Так, І. Платонов [6] і М. Томчук [9] у структурі психологічної готовності особистості до діяльності виокремлюють такі взаємопов'язані компоненти: мотиваційну, загальну професійну й емоційно-вольову готовності. Н. Сторожук запропонувала власну теоретичну структуру психологічної готовності молодих офіцерів виховних структур Збройних Сил України (далі – ЗСУ) до професійної діяльності. Вона зазначає, що психологічна готовність молодого офіцера є стійким, багатоаспектним психологічним утворенням, яке включає низку компонентів: мотиваційний, когнітивний, інструментальний, особистісний, діялісний і креативний, які у своїй сукупності дають можливість

суб'єкту успішно здійснювати службово-бойову діяльність [7]. Л. Матохнюк стосовно психологічної готовності майбутніх офіцерів до успішного виконання професійної діяльності визначила лише три компоненти готовності: 1) мотиваційно-ціннісний компонент, що визначає вибірково спрямованість на професійну діяльність (стійка позитивна мотивація до професії, потреба успішно виконувати професійні завдання, інтереси, вищі почуття, ідеали фахівця, переконання в необхідності професії, бажання досягти успіху і показати себе з кращого боку та ін.); 2) когнітивний – охоплює систему знань, необхідних для успішної діяльності (знання професійних обов'язків, функцій, оцінка їх суспільної значущості, знання способів, методів, засобів вирішення професійних завдань); 3) операційно-діялісний – характеризує низку здібностей особистості щодо ефективного виконання службових функцій (продуктивне сприйняття, навички емоційно-вольової саморегуляції, організованість, комунікабельність та ін.).

О. Пасько виділяє також три складові частини структури готовності до діяльності працівників ОВС: особистісний компонент (готовність адекватно визначити власні можливості за необхідності їх розвивати та вдосконалювати; бути повноцінним членом держави, який повинен вміти забезпечувати власний фізичний, духовний і культурний розвиток), соціальний (готовність взаємодії працівника міліції із соціумом і тими макро- та мікрогрупами, в яких він перебуває повсякденно) та діялісний (готовність до засвоєння та здійснення провідного виду діяльності) компоненти [4]. Досліджуючи психологічну готовність фахівців спеціальних підрозділів МВС України, Я. Бондаренко зазначає, що динамічну структуру стану психологічної готовності до складних видів діяльності утворюють такі взаємозалежні елементи: усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства, колективу або поставленого завдання іншими людьми; усвідомлення цілей, досягнення яких приведе до задоволення потреб або виконання поставленого завдання; осмислення й оцінка умов, у яких будуть протікати майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з виконанням подібних завдань і вимог; визначення на основі досвіду й оцінки майбутніх умов діяльності найбільш імовірних і допоміжних способів виконання завдань або вимог; прогнозування рівня розвитку інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення повного результату; мобілізація сил щодо умов і завдань, самонавіювання в досягненні мети [2].

Таким чином, аналізуючи своєрідність компонентної структури психологічної готовності, яка описується дослідниками, можна зазначити, що, незважаючи на певні розбіжності у думках щодо

виділення структурних компонентів, науковці переконані, що її структурне наповнення визначається змістом та умовами конкретної діяльності. Оскільки діяльність мобілізованих осіб визначена нами як суспільно-значущий вид діяльності, який має правоохоронну спрямованість і характеризується екстремальними умовами перебігу, то, на нашу думку, за основу нашої моделі психологічної готовності мобілізованих осіб до військової служби доцільно взяти структуру психологічної готовності працівників МНС України, розроблену О. Колесніченко, у якій визначена сукупність таких компонентів, як: мотиваційний, вольовий, регуляторний, когнітивний і типологічні сторони психіки, що перебувають у співвідношенні із зовнішніми умовами [3], та структуру психологічної готовності молодих офіцерів ЗСУ до професійної діяльності, запропоновану Н. Сторожук, яка складається з таких компонентів: мотиваційного, когнітивного, інструментального, креативного, діяльнісно-середовищного й особистісного, які у своїй сукупності дають можливість суб'єктові успішно здійснювати службово-бойову діяльність [7]. Враховуючи специфіку професійної військової діяльності мобілізованих осіб і ґрунтуючись на проведеному аналізі наукових досліджень, ми виділили зовнішній і внутрішній фактори психологічної готовності мобілізованих осіб до військової служби. Водночас, з урахуванням специфічних особливостей їх діяльності, ми вважаємо за необхідне виокремити два загальні фактори (зовнішній і внутрішній), які утворюються поєднанням 7 компонентів психологічної готовності (див. рис. 1).

Зовнішній фактор психологічної готовності мобілізованих осіб до військової служби включає в себе такі компоненти: соціальний, економічний і сімейний.

Соціальний компонент відображає особливості спілкування військовослужбовців у колективі товаришів по службі, поєднує засоби вирішення проблем у їх взаємовідносинах, які виникають під час служби, ставлення до військової служби, сформоване під впливом соціально-політичних подій. Цей компонент має значний вплив на поведінку, самопочуття та стан особистості. В. Алещенко у своїх роботах зазначає, що психологічні елементи соціального й ергономічного середовища, які оточують військовослужбовця, безпосередньо вплітаються в мотивацію, психічні стани, зумовлюють їх ставлення до подій, що відбуваються, і поведінку у бойовій обстановці. Психологічні можливості військовослужбовців у бойовій обстановці підвищуються тоді, коли їх навколишнє соціальне й ергономічне середовище стають більш ресурсними – підтримуваними, мобілізуючими й компенсуючими компонентами їхньої індивідуальної психологічної готовності [1].

Економічний компонент відображає наявність або відсутність відповідних матеріальних, фінансових чи інших ресурсів. Оцінку цього компонента ми плануємо здійснювати за такими параметрами: рівнем матеріального забезпечення, характером матеріальних проблем у військовослужбовців під час служби в армії, рівнем вираженості потреби в покращенні матеріального забезпечення.

Наступним компонентом психологічної готовності мобілізованих осіб є сімейний. На думку М. Пірен, «шлюбно-родинні стосунки органічно включені в систему соціальних факторів, що детермінують розвиток ЗСУ. Вони виступають своєрідним джерелом, яке впливає на потенційну діяльність армії» [5, с. 214]. Вона вважає, що потрібно мати на увазі терапевтично-оздоровчу функцію сім'ї з одного боку, а з іншого – можливості сутичок конфліктогенного характеру. Ця думка свідчить про значну роль сім'ї військовослужбовця для життєдіяльності кожного члена сім'ї загалом і військовослужбовця зокрема. Слід зазначити, що на сім'ю військовослужбовця, яка виконує ті ж соціальні функції, що і звичайна сім'я, значний вплив має специфіка військової служби. Як зазначає Є. Потапчук, сім'я військовослужбовця залежно від рівня її соціально-психологічної стабільності, стратегій поведінки шлюбних партнерів, може виступати джерелом психічної травми військового або ж джерелом відновлення фізичних і психічних сил. Здатність сім'ї протистояти труднощам і порушенням великою мірою залежить від уміння її членів усвідомлювати і розв'язувати свої проблеми.

Отже, саме сім'я, сприятлива сімейна атмосфера здатна підтримувати самооцінку особистості мобілізованих осіб; сприяти самореалізації; підтримувати адаптивні потенціали й енергетичні ресурси організму; здійснювати психологічну підтримку. Наявність сім'ї позитивно впливає на психічне здоров'я людини, тоді як розлучення, окреме проживання подружжя досить часто призводять до невротичних розладів. Сімейні негаразди можуть бути психотравмуючими факторами, які здатні швидко впливати на психіку військовослужбовців, оскільки сімейні проблеми часто переважають можливості захисних механізмів людини. Тому ми вважаємо за необхідне досліджувати такі аспекти сімейних стосунків, як: сімейне положення мобілізованих осіб, характер ставлення рідних до служби в армії, наявність проблем у взаєминах, представленість сімейних цінностей у ціннісній системі мобілізованих осіб.

Склад внутрішнього фактору психологічної готовності мобілізованих осіб до військової служби утворюють такі компоненти: особистісний, регуляторний, когнітивний і мотиваційний.

Як важлива основа формування психологічної готовності мобілізованих осіб виступають

індивідуально-психологічні якості особистості, що дозволяють протидіяти та долати зовнішні та внутрішні перешкоди на шляху досягнення цілей військово-професійної діяльності. Аналіз наукових праць, які стосуються вивчення особистісних характеристик військовослужбовців, дозволяє констатувати, що сьогодні не існує загальноприйнятої класифікації цих якостей. Практично кожен дослідник, який звертається до цієї проблематики, пропонує свій перелік якостей, приаманних певній категорії осіб у межах специфіки їх діяльності. Л. Коваль, С. Злепко, С. Костішина, Н. Гаврілова у своїх дослідженнях зазначають, що офіцерові ЗСУ бажано мати такі якості: доброзичливість, низьку агресивність, спрямованість на допомогу підлеглим і колегам, емпатію, гнучкість мислення, творчу інтуїцію та ін. Крім названих якостей, велику роль для практики має високий рівень інтелекту, комунікативних, сугестивних, організаторських здібностей та експресивності. На думку І. Горелова, важливими особистісними особливостями військовослужбовців є розвинені комунікативні здібності (здатність легко встановлювати контакт, ефективно спілкуватися в групі), висока нервово-психічна й емоційна стійкість, самовпевненість, помірною особистісна та ситуативна тривожність, середні рівні ригідності, агресивності та фрустрації.

У нашій роботі ми розглядаємо особистісний компонент психологічної готовності мобілізованих осіб до військової служби як комплекс особистісних рис мобілізованих осіб, який здатен забезпечити формування успішної психологічної готовності до військової діяльності.

Діяльність мобілізованих осіб характеризується екстремальними умовами перебігу, які висувають досить високі вимоги до розвитку та регуляції емоційно-вольової сфери. З огляду на це, наступним компонентом психологічної готовності

мобілізованих осіб нами визначено регуляторний компонент. До найбільш типових психологічних станів, що виникають у особистості, яка займається професійною діяльністю в екстремальних умовах, науковці відносять психічне напруження, стрес, втому, тривогу, страх тощо. На нашу думку, такі стани супроводжують і діяльність мобілізованих осіб. Будь-яка діяльність чи поведінка тією чи іншою мірою потребує вольової регуляції. Її роль полягає в подоланні конкуруючих ціннісних інтенцій, мотивів, емоційного тяжіння до різних об'єктів тощо. Чим більше конкуруючих подразників, чим ближчі вони за силою до провідної ціннісної інтенції, мотиву, мети, тим вище напруження і всі пов'язані з ним вияви зниженого настрою. Отже, регуляторний компонент психологічної готовності мобілізованих осіб до військової служби відображає емоційну стійкість та емоційне ставлення до військової служби, стабільність емоційного стану, вміння управляти власними емоціями, стійку послідовність реальної поведінки щодо об'єкта установки, готовність діяти певним чином у стані нервово-психічного напруження.

Наступним компонентом психологічної готовності мобілізованих є когнітивний компонент як сукупність знань і вмінь, необхідних мобілізованим для успішної військової діяльності, прийомів рефлексії, які забезпечують розуміння себе через інших людей, самосприйняття, самопізнання та ін. Завдяки рефлексії людина починає розрізняти знання і способи їх набуття, починає замислюватися над принципами свого існування.

Мотив у психології переважно розуміють як внутрішнє спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта її виконання. Військова діяльність мобілізованих у більшості випадків є полімотивованою, тобто вона визначається не одним мотивом, а їх сукупністю. Тому мотиваційний компонент психологічної готовності

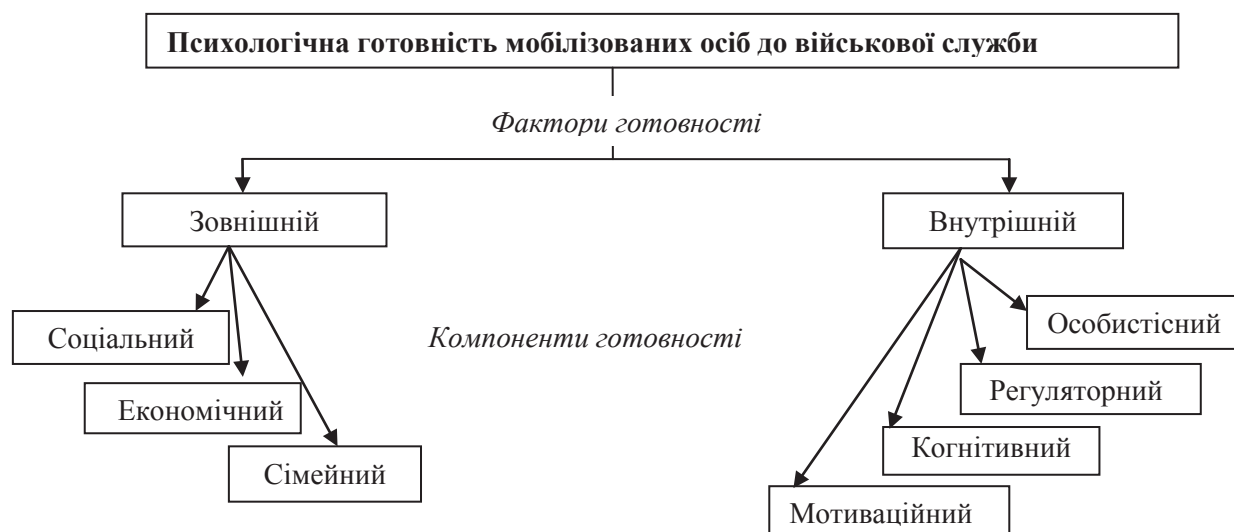

Рис. 1. Структура психологічної готовності мобілізованих осіб до військової служби

мобілізованих осіб до військової служби є складною системою мотивів, що активує та спрямовує особистість до діяльності в екстремальних умовах. Також нами включено до цього компонента мотиваційні установки, ціннісні орієнтації та деякі вольові якості особистості.

Визначені нами структурні компоненти психологічної готовності мобілізованих до військової служби (особистісний, регуляторний, когнітивний, мотиваційний, соціальний, економічний і сімейний) тісно пов'язані між собою і лише в сукупності визначають психологічну готовність мобілізованих осіб до військової діяльності.

Висновки. Психологічна готовність мобілізованих осіб до військової служби є комплексним психологічним утворенням, що має складну динамічну структуру, є сплавом зовнішніх і внутрішніх чинників. Запропоновано модель психологічної готовності мобілізованих осіб до військової служби, яка складається з двох факторів, що поєднують такі компоненти, як: соціальний, економічний і сімейний (зовнішні) та мотиваційний, регуляційний, когнітивний, особистісний (внутрішній). Розроблена нами модель може бути основою для подальших досліджень психологічних особливостей готовності мобілізованих осіб до військової служби, зокрема виявлення рівня її сформованості, розроблення технологій її підвищення та корекції, виявлення шляхів оптимізації її функціонування як практичних рекомендацій розвитку рівня психологічної готовності мобілізованих осіб до військової діяльності.

Література:

1. Алещенко В.І. Психологічний потенціал особистості у військовій сфері: струк-

тура і зміст. Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Серія «Психологія». 2015. Т. 20. Вип. 4 (38). С. 7–16.

2. Бондаренко Я.Г. Психологічна готовність фахівців спеціальних підрозділів МВС України до виконання професійних задач різного рівня складності: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.06. Харків: ХНУВС, 2011. 26 с.
3. Колесніченко О.С., Лиман А.А. Структурно-функціональна модель психологічної готовності військовослужбовців Національної Гвардії України до ризику. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2015. Вип. 3. С. 153–158.
4. Пасько О.М. Готовність як підґрунтя компетентності майбутніх працівників ОВС. Наука і освіта. 2013. № 5. С. 15–20.
5. Пірен М.І. Конфліктологія: підручник. К.: МАУП, 2003. 360 с.
6. Платонов І.В. Структура психологічної готовності особистості до правоохоронної діяльності. Психологія. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. Вип. 11. С. 320–326.
7. Сторожук Н.А. Характеристика структури психологічної готовності молодих офіцерів Збройних Сил України до службово-бойової діяльності. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Педагогічні та психологічні науки». № 49. 2009. С. 134–138.
8. Тімченко О.В. Екстремальна психологія: підручник. К.: Август Трейд, 2007. 502 с.
9. Томчук М. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності. Психологія і суспільство. 2010. № 4. С. 41–46.

Никитенко А. О. Теоретическая модель структуры психологической готовности мобилизованных лиц к военной деятельности

В статье рассмотрены функциональный и личностный подходы к пониманию понятия «готовность», особенности структуры психологической готовности к профессиональной деятельности. Установлено, что структурное наполнение психологической готовности определяется содержанием и условиями конкретной деятельности. Автор отмечает, что структура психологической готовности мобилизованных лиц к военной деятельности является комплексным психологическим образованием, имеет сложную динамическую структуру, является сплавом внешних и внутренних факторов. Предложена модель психологической готовности, которая состоит из таких компонентов, как: социальный, экономический, семейный (внешние) и мотивационный, регуляционный, когнитивный, личностный (внутренние).

Ключевые слова: психологическая готовность, мобилизованные военнослужащие, структура готовности, компоненты готовности.

Nikitenko H. O. The theoretical model of the structure of psychological readiness of mobilized soldiers for military activities

In the article considers the functional and personality approach to understanding of concept “readiness” features of structure of psychological readiness to professional activity. It is set that the structural filling of psychological readiness is determined by maintenance and terms of concrete activity. An author marks that a structure of psychological readiness of the mobilized persons to military activity is complex psychological formatting that has a difficult dynamic structure, is the alloy of external and internal factors. The model of psychological readiness that consists of such components, as social economic, family (external) and motivational, regulatory, cognitive, personality (internal).

Key words: psychological readiness, mobilized soldiers, structure of readiness, preparedness components.